

<https://doi.org/10.37919/0201-419X-2022.97.5>

УДК 811.161.2'28

ПРО СТИЛІСТИЧНУ ДИФЕРЕНЦІАЦІЮ ДІАЛЕКТНИХ ТЕКСТІВ

ГЛУХОВЦЕВА
Катерина Дмитрівна,

доктор філологічних наук, професор
кафедри української філології та
загального мовознавства,
ДЗ «Луганський національний
університет імені Т.Г. Шевченка»
(Полтава);
e-mail: hlukhovtseva@gmail.com
ORCID: 0000-0002-5581-2204

Kateryna
HLUKHOVTSEVA,

Doctor of Philological Sciences,
Professor, Department of Philological,
Luhansk Taras Shevchenko National
University, Poltava, Ukraine;
e-mail: hlukhovtseva@gmail.com

У статті запропоновано стилістичну класифікацію діалектних текстів з огляду на історіографію та історіософію питання. Диференційовано розмовно-побутовий стиль із його основними різновидами: розмовно-побутовим з елементами художнього, розмовно-побутовим з елементами публіцистичного, розмовно-побутовим із елементами наукового. Художній стиль об'єднує два підстилі: власне художній та художньо-обрядовий.

Установлено, що діалектний текст – це складна структурно-семантична єдність, яка інтегрує лінгвістичні, психологічні, літературознавчі та філософські аспекти. Показовою для діалектного тексту є когнітивна модель, яка реалізується у невідготовлених нарративних мініатюрах – ліричних монологах.

Ключові слова: діалектний текст, художній стиль, розмовно-побутовий стиль, підстиль.

Діалектний текст, на думку П.Ю. Гриценка, «може бути оцінений як простір природної реалізації говіркових явищ, як засіб фіксації і збереження важливої для дослідників інформації про реальні процеси, що пронизують діалектне мовлення й говірку як одну з форм існування національної мови» [Гриченко 2000: 15]. Наразі актуалізовані різні аспекти опису діалектного тексту.

Стилістика українських діалектів досі належним чином не вивчена й не описана. Причина цього в тому, що, поперше, спонтанне діалектне мовлення найчастіше позначене просторічними елементами, що справляє враження неважливого, другорядного. По-друге, мовець засвоює діалект не з підручників і посібників (як літературну мову), а пізнає та освоює його з принагідних мовних ситуацій, які ніде не зафіксовано, крім як у пам'яті мовців, із чим пов'язана незначна кількість фактичного матеріалу.

С.П. Бирик у статті «Історична стилістика: статус та стан розвитку», представляючи ареальну стилістику у зв'язках з історією літературної мови, зазначає, що «ареалізм» усвідомлюється, перш за все, як явище функціональне, територіально марковане, пов'язане з категорією усномовності» [Бирик 2004: 43]. Воно завжди співвідносне із поняттям лінгвістичного простору. А просторові явища в мовознавстві є об'єктом вивчення діалектології.

На край бажаному розвитку діалектної стилістики щодо «спеціального й доцільного вибору, використання, розподілу в ньому ресурсів носіями говору у зв'язку з функціональним призначенням, тобто дослідженням стилів діалектного мовлення», – наголошував В.В. Німчук [Німчук 1990: 12].

Перед ареальною стилістикою, на думку вчених, як напрямом функціональної стилістики стоять непрості завдання: а) вивчення стильових різновидів говіркової мови – звичайного (розмовного) та художнього (стилю народної творчості) [Німчук 1990: 14]; б) визначення впливу стильових стереотипів літературної мови на організацію монологічних та діалогічних форм діалектної мови; в) дослідження діалектних рис (варіантних трансформацій у фольклорі) [Бирик 2004: 3].

Довгий час автори підручників зі стилістики навіть не порушували питань діалектної стилістики. Та в підручнику О.І. Мацько, О.М. Сидоренко, О.М. Мацько «Стилістика української мови» для вищих навчальних закладів уперше в межах теми «Структура стилістики» автори виділяють такий її напрям, як діалектна стилістика [Мацько 2003: 28–29].

До сфери діалектної стилістики належать дослідження говіркового мовлення з погляду спеціального й доцільного

вибору, використання, розподілу в ньому мовних одиниць носіями говору відповідно до функціонального призначення, комунікативної настанови; тобто діалектна стилістика вивчає стилістичне розшарування та диференціацію мовних одиниць у межах певного діалекту чи говірки. Серед учених існують різні погляди на стилістичну диференціацію діалектних текстів. Дехто з науковців усне мовлення недооцінює: мовляв, які там стилі у мовленні селянина – говорить, як уміє. Проте, є й інші міркування. Розглянемо деякі з них: «У діалекті виразно виділяються два функціональні види (стилі): розмовний і художній (народної творчості)» [Мацько 2004: 28].

Відомий вчений-діалектолог К.Ф. Герман у свою чергу виділяє три функціональні стилі: 1) розмовно-побутовий, 2) художньо-обрядовий, 3) стиль публічних виступів [Герман 2001: 10].

На нашу думку, діалектні тексти мають ознаки таких стилів: 1) розмовно-побутового стилю: *Мама л'ішла по драб'ин'і і поламала ногу // а тод'і була по-нашому закупорка і потр'ібно було мазати хату // а мама л'ішла на горішче і упала / поламала ногу / і їа сама мазала хату // ў'вос'ім'рок'ів при'йш'лос' 'бути іш'ч'е кройиш'и'ком / к'рийут' к'ришу // к'ришу к'рила / со'ломойу к'ришу к'рила //* (Записано від Синяги Клавдії Іванівни 1941 р. н., с. Куземівка, Сватівський р-н); 2) художнього стилю: *Доцику, доцику, припусти на бабини капусти, на дідове просо, щоб були хараші //* (Дитяча примовка) (Записано від Синяги Клавдії Іванівни 1941 р. н., с. Куземівка, Сватівський р-н); 3) стилю публічних виступів: *С'е'час їа на 'н'енс'ійі / ну зан'імайус' художе"ств'ен:ой само'д'ейат'ел'нос'т'йу // ў'же 'сорок 'п'ат' 'год // висту'пайу / на с'цен'і 'нашого 'дома кул'тури і по 'селах / ў'дом'е в'ет'е'раноў / ў'к'луб'і в'ет'е'раноў / ў'інте'р'нат'і дл'а приста'р'елих // кол'ек'т'ів ў'нас // в'опш'ч'ем ў'с'і ў'м'іст'і ми висту'пайем // ну ў'основ'ному їа сп'івайу / ст'іхотво'р'ен'їя рос'казуїу / по 'т'ем'е на ў'с'і 'празники // л'уб'л'у рос'казуват' на 'д'ен' по'б'еди / 'новий 'год / на 'ден' кол'хозника // їа роз'ка'жу с'е'час гумо'реску / висту'пала п'ід 'новий 'р'ік / роз'казувала / поздрав'л'ала 'наших се"л"чан // роз'ка'жу їа прив'ітан':а ново'р'ічне / прос'те гумори'с'тичне // «'бути ш'ч'ас'ливим на 'кожному к'році' їа вам*

ба'жайу ў 'новому 'роц'і // хай вам н'іколи не" 'мул'айе ў 'боц'і // хай поро'шинка не" с'к'імлит'у оц'і // хай вирос'тайут' си'ночки і 'доц'і / 'майут' о'ц'інки хо"рош'і на ў'роц'і // не п'ід:а'вайтес' хво'роб'і мо'роц'і // йа вам ба'жайу ў 'новому 'роц'і 'буд'те ве"сел'і та 'буд'те ба'гат'і // хай буде 'повно л'у'бов'ўу ў 'хат'і // хай вам нап'лод'ац': 'а 'в'іўц'і куд'лат'і / 'кури / ін'дики і 'гуси ла'пат'і // хай вам п'іс'н'і не" вти'хайут' кри'лат'і // хай добаў'л'айут' вам г'рош'і ў зарп'лат'і // а голов'не шч'об" на 'кожному к'роц'і / 'шч'аст'а бу'йало вам ў 'новому 'роц'і //» о'це та'ке йа роз'казувала // (Записано від Пузанкової Любові Пантелеймонівни, 1946 р. н., с. Зайцеве, Сватівський р-н).

У розмовно-побутовому стилі є такі підстили: а) розмовно-побутовий з елементами художнього; б) розмовно-побутовий із елементами публіцистичного (на суспільно-політичну тематику); в) розмовно-побутовий з елементами наукового (на виробничу тематику). Художній стиль має два підстили: а) власне художній; б) художньо-обрядовий підстиль.

Розглянемо приклади діалектних текстів художнього стилю, який притаманний народному мовленню з глибокої давнини. Це мова народних пісень, дум, казок, прислів'їв, приказок, замовлянь і т. ін. Саме усна народна творчість демонструє всі ті художні засоби, що властиві літературному художньому стилеві: епітети, порівняння, метафори, анафори, гіперболи, персоніфіковані одиниці, повтори, художні зачини, закінчення тощо. Активно використовуються суфікси на позначення пестливості, здрібності, перебільшення ознаки, звертання до різних істот, рослин, явищ природи, людей. Функціонально важливими є всі типи простих і складних речень. Лексика загальноживана, різноманітна. Часто функціонують речення з однорідними членами, звертаннями, вставними словами, порівняльними зворотами. Мова фольклору – це і є художній стиль усного народного мовлення [Герман 2001: 13].

Скажімо, замовляння як особливий вид народної магії, як найдавніший вербальний текст є суттю всієї фольклорної системи. Збираючи заговірні тексти кінця XIX – початку XX ст., учені відзначали, що їх дуже складно записати, адже, на думку респондентів, текст може втратити словесну магію через його загальноживаність, буденність. Тому вони неохоче йшли на

його оприлюднення. Із розвитком грамотності та збільшенням числа шкіл віра в цілющу силу замовляння почала зникати. Але й досі побутують усні тексти, яким приписують дивовижні властивості.

«Специфічна роль замовлянь, їхня уталітарна функція, пряме пов'язування зі здоров'ям і благополуччям людини, сім'ї зумовили те, що ця частина побутової культури збереглася до наших днів» [Лукінова 1997: 310]. Носіями знань про магічні дії та замовляння були знахарі, чарівники, шептухи. Із часом, однак, частина замовлянь стала відома не тільки знахарям, а й ширшому колу носіїв діалекту, певну їх кількість уживали у своєму побуті сільські жінки.

Головна мета замовлянь – силою слова й магічними діями вплинути на потойбічні сили та за їх допомогою досягти бажаного – зцілення від хвороби, досягти вдалого полювання, успіху в трудовій діяльності. Отже, це, власне, монолог, звернення до світлих, добрих сил із закликком допомогти людині. Замовляння мають, зазвичай, прозовий характер, нерідко це ритмізована проза, яка сприяє запам'ятовуванню під час усного передавання сакрального тексту, а також визначає енергетичну силу ритму. Поетичну форму замовлянням надають внутрішні й кінцеві рими. «Магічною формулою є початок, ряд більш чи менш сталих формул складає основний зміст, характерною є й кінцівка – так званий замок, покликаний посилити дію проголошеного» [Павлов 1999].

Звернені до духів потойбічного світу, замовляння проголошуються з піднесенням, експресивно: слова в них сприймаються як віщі, пророчі, такі, що мають надзвичайно магічну силу. Відповідно дещо своєрідне коло лексики, якою наповнені замовляння. У них чимало звертань до християнського *Бога*, *Матері Божої*, *Пречистої*, часто фігурують небесні світила (*місяць*, *зорі*), дерева (найчастіше *калина*), море, ліс, гори, звірі (*ведмідь*), птахи, інші живі істоти; поширені характерні для фольклору постійні епітети: *місяць ясенський*, *хрест золотий*, *синє море*, *пестливі слова* (*яснесенький*, *пташечка*). Навіть звичні в побуті слова звучать у замовляннях інакше – урочисто й таємниче, набувають імперативної сили: *Ішла Мати Божя з золотим хрестом золотим мостом із золотої голкою*, з

шолковою ниткою народженній, благословенній ... рану зашивать, кров замовлять (Записано від Сіренка Івана Федоровича, 1918 р. н., с. Півнівка, Старобільський р-н).

Певну специфіку має і функціонування в замовляннях кількісних числівників. Вони визначають не просто число, а насамперед прадавнє уявлення про таємну магічну сутність чисел. Серед них найбільша частота припадає на числівник *три*: *три пташечки, вони не зійдуться утрьох*. Замовляння, як відомо, треба повторювати тричі для підсилення дії. Характерні для замовлянь лексичні та звукові повтори: *Летіло три пташечки через ліс, через поле, через синє море, і сіли на калині. Одна пташка стала калиницюю клювать, друга – пісеньку співають, третя стала... шовковою ниткою рану зашивать, кров остановлять* (Замовляння повторюють дев'ять разів. Записано від Шелегеди Клавдії Василівни, 1930 р. н., с. Курячівка, Сватівський р-н).

Особлива роль дієслів, їх дуже багато в замовляннях. Вживання дієслів увиразнює експресію, семантичні конотації руху для досягнення бажаного результату:

Місяцю, місяцю, чі болять у тебе зуби?

Ні, не болять, ні, не щемлять.

Місяцю, місяцю, чі болять у мертвого зуби?

Ні, не болять, ні, не щемлять,

То нехай у мене раба Божого... і не болять і не щемлять (Записано від Шелегеди Клавдії Василівни, 1930 р. н., с. Курячівка, Сватівський р-н); *На Івановій горі два хлопці бились, рубались, по коліна в крові купались. Пречиста прийшла. Сказала, шоб кров не ішла* (Замовляння проговорюють дев'ять разів. Записано від Хваленко Марії Яківни, 1924 р. н., с. Лозове-II, Двурічанський р-н, Харківська обл.).

Ось зразки замовлянь, записаних у селах Луганської області: *Місяцю молодесенький, місяцю янесенський! Зроби так, шоб у померлого зуби боліли, а в мене здоровіли* (Заговорюють зубний біль на молодика, три рази повторюють замовляння. Записано від Соломатіної Марії Григорівни, 1910 р. н., с. Великий Лог, Краснодонський р-н); *Місяць на небі, червак у зубі, відьмідь у лісі. Як вони не зійдуця утрьох, то зуби перестануть* (Заговорюють зубний біль, три рази повторюють. Записано від

Резнік Галини Степанівни, 1912 р. н., с. Курячівка, Сватівський р-н); *Даруй, Боже, щоб у мене, раба Божого, народжонного, молитвенного, хрещеного..., зуби занімили, ніколи не боліли* (Замовляння, що лікують зубний біль, треба казати на молодика, при цьому на руці зав'язати сирову нитку або нитку, якою на весільному короваї зв'язували калину); *Тобі, місяцю, сповні, мені на здоров'я. Тобі, місяцю, на світилиця, мені по світу на дивилеця, добре находилеця* (Записано від Коваленко Мотрі Данилівни, 1910 р. н., с. Бараниківка, Біловодський р-н).

Отже, діалектний текст – це складна структурно-семантична єдність, дослідження якої потребує врахування не лише суто лінгвістичних, а й психологічних, літературознавчих та філософських аспектів. У діалектному тексті відображено складники когнітивних систем носіїв говірки – когнітивну модель, яка реалізується в невідготовлених нарративних мініатюрах – ліричних монологів.

Бибик С.П. Історична стилістика: статус та стан розвитку. *Лінгвістика: зб. наук. праць*. Луганськ, 2004. С. 39–44.

Герман К. Стилї українського усного народного діалектного мовлення. *Науковий вісник Чернівецького університету*. Вип. 117–118. Чернівці, 2001. С. 10–16.

Гриценко П.Ю. Текст як простір вияву діалектних явищ. *Збірник лінгвістичних праць: до 60-річчя проф. О.А. Колесникова*. Ізмаїл, 2000. С. 9–15.

Лукінова Т. Із спостережень над вживанням чисел у замовляннях. *Український діалектологічний збірник*. Київ: Довіра, 1997. С. 310–312.

Мацько Л.І., Сидоренко О.М., Мацько О.М. Стилістика української мови. Київ: Вища школа, 2003. С. 28–29.

Німчук В.В. Діалектна стилістика. *Стилістика української мови: зб. наук. праць*. Київ, 1990. С. 12–18.

Павлов О.Д. Замовляння як вербальна магія: Автореф. ... канд. філол. наук. Київ, 1999.

REFERENCES

Bybyk, S.P. (2004). Historical stylistics: status and state of development. *Linguistics: coll. of science works*. Luhansk, 39–44 (in Ukr.).

Herman, K. (2001). Styles of Ukrainian oral folk dialect speech. *Scientific Bulletin of Chernivtsi University, Issue 117–118*. Chernivtsi, 10–16 (in Ukr.).

Hrytsenko, P.Yu. (2000). The text as a space of manifestation of dialectal phenomena. *Collection of linguistic works: to the 60th anniversary of prof. O.A. Kolesnikova*. Ishmael, 9–15 (in Ukr.).

Lukina, T. (1997). From observations on the use of numbers in orders. *Ukrainian dialectological collection*. Kyiv: Dovira, 310–312 (in Ukr.).

Matsko, L.I., Sydorenko, O.M., Matsko, O.M., (2003). Stylistics of the Ukrainian language. Kyiv: High School, 28–29 (in Ukr.).

Nimchuk, V.V. (1990). Dialect stylistics. *Stylistics of the Ukrainian language: coll. of science works*. Kyiv, 12–18 (in Ukr.).

Pavlov, O.D. (1999). Ordering as verbal magic: Autoref. ... candidate philol. of science. Kyiv (in Ukr.).

Статтю отримано 24.11.2022

Kateryna Hlukhovtseva

ON THE STYLISTIC DIFFERENTIATION OF DIALECT TEXTS

The article proposes a stylistic classification of dialect texts in view of the historiography of the issue. Colloquial and everyday style with its main varieties is differentiated: colloquial and everyday with artistic elements, colloquial with journalistic elements, colloquial and everyday with scientific elements. The artistic style unites two substyles: artistic and ritualistic.

It is shown that in the artistic style, suffixes to indicate caressing, pettiness, exaggeration of features, appeal to various creatures, plants, natural phenomena, people are actively functioning. All types of simple and complex sentences are functionally important. Vocabulary is commonly used, rich. Sentences with homogeneous members, addresses, interjections, comparative phrases are often used.

It has been established that a dialect text is a complex structural-semantic unity that integrates linguistic, psychological, literary and philosophical aspects. A cognitive model that is realized in unprepared narrative miniatures – lyrical monologues – is indicative of a dialect text.

Key words: dialect text, artistic style, colloquial and everyday style, sub-style.